

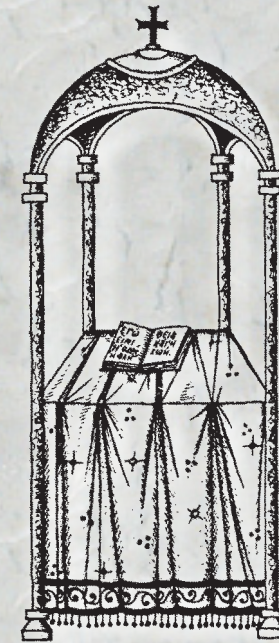

Τὸ περιοδικὸν «Ἐρεῖσμα» ἐκδίδεται ὑπὸ τῶν πατέρων
τῆς ἱερᾶς Μονῆς Χρυσοποδαριτίσσης - Νεξερῶν,
(25008 Χαλανδρίτσα)

περιοδικὸν

ἘΡΕΙΣΜΑ

Τεῦχος ιβ' ~ ἀύγουστος 'εθ'

Τὸ πνεῦμα τῆς θείας Λατρείας

ὑπὸ Ἰωάννου Φουντούλη

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

Ἰωάννου Φουντούλη¹

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῷ διαλόγῳ αὐτοῦ πρὸς τὴν Σαμαρείτιδα ἔθεσε τὰς βάσεις καὶ διετύπωσε ἐπιγραμματικῶς τὸ νόημα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς λατρείας τῆς νέας θρησκείας του. Ἡ καινὴ λατρεία ὄφειλε νὰ εἶναι «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» (Ἰω. δ' 24) λατρεία. Ἡ λατρεία τῶν εἰδώλων δὲν ἦτο οὔτε «ἐν πνεύματι» οὔτε «ἐν ἀληθείᾳ». Ἡ Ἰουδαϊκὴ ἦτο «λατρεία οὐ πνεύματος ἀλλὰ γράμματος» (Β' Κορ. γ' 6), οὐχὶ τῆς ἀληθείας ἀλλὰ τῆς «σκιᾶς» (Ἐβρ. η' 5). Τὸ νέον πνεῦμα ἀπῆτει νέαν λατρείαν. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ἀληθὴς πνευματικὸς Θεὸς ἀπῆτει ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν λατρείαν. «Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν» (Ἰω. δ' 23).

Τῆς πνευματικῆς αὐτῆς λατρείας τὸν ὑπογραμμὸν καὶ τὸ περιεχόμενον ἔδωκεν αὐτὸς ὁ Κύριος, λατρεύων τὸν Πατέρα καὶ ἀναφέρων «ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας ... μετὰ κρανγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων» (Ἐβρ. ε' 7), «διανικτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ» (Λοικ. ς' 12), μετέχων εἰς τὴν λατρείαν τοῦ σκιάδου ναοῦ καὶ ὡς «ἐλεήμων καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς» (Ἐβρ. θ' 17) «ἀνεπέστρεψε ἑαυτὸν» (Ἐβρ. ζ' 27) «ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (Ἰω. ς' 51) καὶ «σωτηρίας αἰωνίου» (Ἐβρ. ε' 9). Εἰς τὴν Κυριακὴν (Ματθ. ς' 9-13, Λοικ. ια' 24) καὶ εἰς τὴν

1. Ὁ Ἰωάννης Φουντούλης (†2008) ὑπῆρξε καθηγητὴς εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τὸ παρὸν ἄρθρον του ἐδημοσιεύθη ἀρχικῶς εἰς τὸ βιβλίον του : «Λειτουργικὰ θέματα», τ. ἀ', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 13-37.

Ἀρχιερατικὴν προσευχὴν (Ἰω. ιζ' 1-26), εἰς τὴν προσευχὴν τῆς δοξολογίας ἐπὶ τῇ νίκῃ κατὰ τοῦ Σατανᾶ διὰ τῶν μαθητῶν (Λουκ. ι' 21, Ματθ. ια' 25-26) καὶ πρὸ τοῦ τάφου τοῦ Λαζάρου (Ἰω. ια' 41-42), εἰς τὴν ὀλιγόλογον δέησιν του «τῆ νικτὶ, ἧ παρεδίδοτο» (Ματθ. κβ' 39, 42, Μάρκ. ιδ' 36, Λουκ. κβ' 42) εὑρεν ἡ Ἐκκλησία τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἀληθοῦς ἐν πνεύματι προσευχῆς. Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἔλεσις τῆς βασιλείας του, ἡ μετ' ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης ἐγκατάλειψις εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ, ὁ πόθος τῆς ἐν Θεῷ ζωῆς, τῆς ἐν πνεύματι χαρᾶς καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἐνότητος καὶ κοινωσίας, ὁ ἁγιασμός «ἐν τῇ ἀληθείᾳ» καὶ ἡ δι' αὐτῶν πληροφορία τοῦ κόσμου πρὸς σωτηρίαν ἦσαν τὰ κύρια θέματα τῶν προσευχῶν τούτων.

Ἐν τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ ἡ λατρεία συνεχίζεται διὰ τῶν Ἀποστόλων. Ἡ Ζωὴ τῆς πρώτης κοινότητος ἔχει ἔντονον λειτουργικὸν χαρακτήρα. Νέον στοιχεῖον προστίθεται εἰς αὐτήν. Ἡ θεία λατρεία δὲν εἶναι μόνον θεοκεντρικὴ καὶ τριαδική, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐξοχὴν χριστοκεντρικὴ. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ «Κύριος», ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου «πᾶν γόνυ θὰ κάμψῃ» καὶ «πᾶσα γλῶσσα» θὰ ἀναφέρῃ ἐξομολόγησιν (Φιλιπ. β' 10-11), ὁ αἰνούμενος καὶ ὑπερυψούμενος Θεός, ὁ νικητὴς «τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἄδου» (ἄποκ. α' 18), ὁ ἐλευθερωτὴς, ὁ παρὼν καὶ ὁ ἐρχόμενος, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀτελεύτητος βασιλεία ἦλθε καὶ ἔρχεται. Ἡ νέα ἐν Χριστῷ γεωσμένη κοινωσία ἐν χαρᾷ καὶ ἀγαλλιάσει πολλῇ ἀτενίζει πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦ βαπτίσματος σινηθάπτεται καὶ σινηνίσταται μετ' αὐτοῦ (Ρωμ. β' 4, Κολ. β' 12), γίνεται «σύμφυτος» (Ρωμ. β' 5) μετ' αὐτοῦ. Διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ καὶ ζῆ ἐν ἀδιασπᾶστῳ πρὸς αὐτὸν ἐνότητι. Τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀνεκαίτισεν. Δι' ἐνθουσιαστικὰς τάσεις τῆς πρώτης Ἐκκλησίας εἶναι κατ' ἐξοχὴν λειτουργικὸν φαινόμενον. Ὑπὸ τὴν πίεσιν αὐτῶν συνεχίζει τὴν διαμόρφωσιν αὐτῆς ἡ χριστιανικὴ θεία λατρεία.

Ἡ ἐποχὴ αὕτη ἔχει τὰ ὅριά της. Ὅρια καθαρῶς θεωρητικά, διότι

ἐν τῇ πραγματικότητι τὸ ρεῦμα συνεχίζεται ἀδιακόπως. Καὶ τὰ θεωρητικὰ αὐτὰ ὅρια σημειοῦνται ὑπὸ τῆς παραδόσεως τοῦ πρώτου ἐπισήμου καὶ θεοπνεύστου λειτουργικοῦ τυπικοῦ, τὸ ὁποῖον κληροδοτεῖ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μετὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἡ ἀποστολικὴ ἐποχὴ διὰ τοῦ μεγάλου χαρισματόχου, τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι οὗτος εἶναι ὁ μαθητὴς τῆς ἀγάπης, ὁ ἀναπεσὼν εἰς τὸ στήθος τοῦ Διδασκάλου καὶ ἀκούσας τοὺς παλμούς τῆς καρδίας του κατὰ τὴν ὥραν τῆς παραδόσεως τῶν φρικτῶν Μυστηρίων, ὁ παρενρεθεῖς καὶ ἰδὼν τὴν ἀπαστράπτουσαν δόξαν τῆς θεότητος αὐτοῦ ἐν τῷ Θαβώρ, ὁ παρασταθεῖς ἐν φόβῳ καὶ ὀδύνῃ εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ θυσίαν, ὁ ἰδὼν τοὺς κρονονοὺς τῆς λογιονύκτου πλευρᾶς του. Πρόκειται περὶ τῆς οὐρανοῦ λατρείας τῆς περιγραφόμενης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει (ἄποκ. δ' 2-14, ζ' 9-12, ια' 15-19, ιε' 18, ιθ' 1-10). Τοιαύτη ἦτο ἐν σπέρματι ἡ λατρεία τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς καὶ προφητικῶς ἐνεῖδεν ὁ Προφήτης τὴν μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ἀναφερομένην «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» λατρείαν. Ἡ ἰδία χεὶρ ἔγραψε τὸ «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ», ἡ ἰδία θεοκίνητος χεὶρ λεπτομερῶς καὶ θεοπνεύστως περιέγραψε καὶ ἐξεικόνισε ταύτην. Τὸ λειτουργικὸν τοῦτο τυπικὸν ἦτο τὸ μόνον ἀκατάλυτον καὶ ἀπαρασάλευτον, θεόθεν κεκρωμένον καὶ ἄνωθεν παραδεδωμένον τυπικόν, ὡς τὸ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως δοθὲν λειτουργικὸν τυπικὸν τῆς σινηνῆς τοῦ Μαρτυρίου.

Ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐνθουσιαστικὰς τάσεις συνεχίζονται ὑπὸ ἄλλας μορφάς. Οἱ μάρτυρες, οἱ «στρατιῶται τοῦ Βασιλέως τοῦ μεγάλου» («Παρακλητικὴ», ἤχος α', Τρίτη, ἀποστιχα αἰῶν, τροπάριον γ'), τὰ «ιερεῖα τὰ ἐμψυχα καὶ τὰ λογικὰ ὀλοκαντώματα, τὰ θύματα τὰ τέλεια» τοῦ Κυρίου, τὸν «θεὸν γινώσκοντα καὶ θεῷ γινωσκόμενα» («Παρακλητικὴ», ἤχος δ', Παρασκευὴ ἐσπέρας, ἀποστιχα, τροπ. γ') διὰ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τοῦ ἠρωισμοῦ, τῆς μιμήσεως τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου διαποτίζουν τὴν νέαν λατρείαν. Τὰ αἵματα αὐτῶν «ὡς πορφύραν καὶ βύσσον» (ἀπολυτίκιον Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων), ὡς θεοῦφαντον λειτουργικὸν ἄμφιον περιεβλήθη ἡ Ἐκκλη-

γία. Ἡ πρεσβεία τῶν μαρτύρων, ἡ τιμὴ αὐτῶν, οἱ τάφοι, τὰ λείψανα, αἱ ἐτήσια μνημαὶ τῶν δίδουν νέα θέματα ἐμπλοντίζοντα τὴν νέαν λατρείαν. Ἄλλ' ἰδίως οἱ μοναχοί, οἱ «μάρτυρες τῆς σννειδήσεως», σννεχίζον τὰς ἐνθουσιαστικὰς τάσεις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, σνγκεντρώνον τὰ ἐνθουσιαστικώτερα καὶ ζωτικώτερα στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς κοινωρίας καὶ ποικιλοτρόπως ἐπιδρῶν ἐπ' αὐτῆς καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς θείας λατρείας. Ἡ ζωὴ αὐτῶν εἶναι ζωὴ λατρείας. Κύριον ἔρσον αὐτῶν εἶναι ἡ ἀνύμνησις καὶ δοξολογία τοῦ Θεοῦ. Εἶναι οἱ «ἐν σώματι ἄγγελοι» (ἀπολυτικὸν ὁσιακόν, «τῆς ἐρήμον πολίτης...»), τὰ «λειτουργικὰ πνεύματα» (πρβλ. Ἐβρ. α' 14). Ἐξ αὐτῶν ἐξέρχονται κληρικοί, ἐπίσκοποι, ποιηταί, σνντάκται εὐχῶν καὶ διασκευασταὶ λειτουργικῶν τυπικῶν. Τὸ θέλημα τὸ ὅποσον ἀσκῶν ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου εἶναι μέγιστον. Αἱ ἐκλεκταὶ ψυχαὶ στρέφονται πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀποβλέπον ἐπὶ αὐτοὺς ὡς πρὸς ἰδεῶδη καὶ ἡ λατρεία τῶν καθίσταται τὸ λειτουργικὸν πρότυπον καὶ τὸ ἰδεῶδες καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἐν τῷ κόσμῳ ἐκκλησιαίς.

Οὕτως ἡ θεία λατρεία ἐν τῇ σημερινῇ αὐτῆς μορφῇ παρὸνσιάζεται γέννημα δύο παραγόντων ἢ μᾶλλον ἐνός : τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων, αἱ ὁποῖα ἐσνώρισαν δύο διαδοχικὰς μορφάς, ἤτοι τὰ χαρίσματα τῆς πρώτης Ἐκκλησίας καὶ τὸν μοναχικὸν βίον τοῦ μεσαίωκου. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν δημιουργεῖται τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Ἡ μᾶλλον τὸ πνεῦμα τῆς «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» εὐαγγελικῆς λατρείας λαμβάνει σάρκα καὶ ὄστᾳ, ὑλοποιεῖται καὶ ὑποτάσσεται εἰς ὠρισμένον σχῆμα. Τὰ πάντα ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ καὶ αἱ πλεον ἀπομεικρυνόμενα καὶ ἀσήμαντοι λειτουργικαὶ μορφαὶ ὀρθῶς ἐρμηνεύονται πηγάζον ἐκεῖθεν, ὑπηρετοῦν καὶ ὑποτάσσονται εἰς τὸ πνεῦμα αὐτό.

Οὕτω καθίσταται φανερόν διὰ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἐνεσαρκώθῃ εἰς τέσσαρας κυρίως χαρακτῆρας : τὸν ὑπερικόσμιον, τὸν ἀσκητικόν, τὸν μυστικόν καὶ τὸν ἱερατικόν. Ἡ ἀνάγκη τῶν εἶναι ἀπαραίτητος καὶ ἀναγκαία οὐ μόνον διὰ τὴν διακρίβωσιν τῶν βαθμῶν τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ τοῦ μοναχισμοῦ ἐπὶ τῆς θείας λατρείας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κα-

τανόησιν αὐτοῦ τούτου τοῦ πνεύματος τῆς θείας λατρείας. Μὲ ἄλλους λόγους, διὰ τὴν σύλληψιν τοῦ νοήματος, τὸ ὅποσον ἔδωκεν ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν Κυριακὴν ἀπαίτησιν τῆς «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» λατρείας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὅποσον ἐσννειδήτως ἢ καὶ ἀσννειδήτως ἐφῆρμοσε ταύτην ἐν τῇ λειτουργικῇ αὐτῆς πράξει.

Δ'. Ἡ χριστιανικὴ
θεία λατρεία
εἶναι λατρεία
ὑπερικόσμιος

Τὴν οὐράνιον λειτουργίαν, τὴν «ἐνώπιον τοῦ καθήμενου ἐπὶ τὸν θρόνον» (ἀποκ. δ' 10), «τοῦ ἄρνιου τοῦ ἐσθνηκός ὡς ἐσφαγμένον» (ἀποκ. ε' 6) καὶ τοῦ ποταμοῦ τοῦ Πνεύματος «τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἄρνιου» (ἀποκ. κβ' 1), τὴν ὅποιαν περιγράφει ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, τὴν ὑπὸ χιλιάδων καὶ μυριάδων ἄγγέλων (ἀποκ. ε' 11) καὶ τῶν εἰκοσιτεσσάρων ἐκπροσώπων τῆς γεωσμένης ἀνθρωπότητος (ἀποκ. δ' 4) ἀδιαλείπτως ἀναφερομένην, σννεχίζει καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἡ Ἐκκλησία. Πρὸς τὴν φωνὴν ἐκείνην προσπαθεῖ νὰ ἀναμείξῃ καὶ τὴν φωνὴν τῶν τέκνων τῆς. Τὸ «ἐν πλανηθὲν πρόβατον», ἡ ἀνθρωπότης, σννάπτεται πρὸς τὴν χορείαν τῶν «ἐνενηκόντα ἐννέα» (Ματθ. ιη' 12), τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων, καὶ ἀπὸ τὰ στόματα ὅλων κοινὸς ὕμνος ἀναπέμπεται. «Πᾶσα πνοὴ» αἰνεῖ τὸν Κύριον (Ψαλμ. ρη' 6). Γῆ καὶ οὐρανός, ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι, ζῶντες καὶ τεθνεῶτες σννάπτονται εἰς ἓν. Ὁ κόσμος μεταμορφοῦται εἰς «καινὴν κτίσιν» (Β' Κορ. ε' 17. Γαλ. ς' 15).

Ἄς παρατηρήσωμεν τὸ δικαίριον ἐν τῇ Προθέσει. Ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ τοῦ κόσμου. Θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν. Ἄς ἴδωμεν τὴν εἰκόνα τῶν ἄγιων Πάντων. Εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς καινῆς οὐρανόου οἰκογενείας. Θεὸς καὶ θεοειδεῖς. Τὸ θνσιαστήριον (ἐτοιμασία τοῦ θρόνου), ὁ τριαδικὸς Θεὸς καὶ αἱ μύρια μυριάδες τῶν λογικῶν κτισμάτων ἐν λειτουργικῇ στάσει, ἐν κοι-

νωνία και ἀδιαλείπτω δοξολογικῇ ἐνατενίσει πρὸς αὐτόν.

Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ αἴρεται ἐπάνω χώρον και χρόνον και ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίᾳ προαπολαύει τῆς ἐν οὐρανοῖς μακαριότητος. Δινεῖ και δοξολογεῖ τὸν Θεόν. Εἶναι τὸ μόνον μέλημά του. Τὰ πάντα πρὸ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ γιγνῶν. Καὶ ὡς ἐν τῷ οὐρανῷ οὐδεμία βιοτικὴ μέριμνα, φροντίς, πόνος, κραυγή, πένθος, δάκρυον θὰ διακόπη τὸν αἶνον αὐτόν (ἀποκ. κα' 4), οὕτω και ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ τὰ πάντα ὑποχωροῦν πρὸ τοῦ θείου μεγαλείου. Ὁ διασκελίζων τὸ κατώφλιον τοῦ ναοῦ εἰσέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν. Ἐκεῖ ἀναμένον αὐτόν ὁ Ὡτήρ, ἡ Θεοτόκος, οἱ ἄγιοι, οἱ Προφῆται, οἱ ἄγγελοι και οἱ ἀρχάγγελοι. Ἐκεῖ ὁ ἄηρ, τὸν ὁποῖον θὰ ἀναπνήξῃ, εἶναι μετονσιωμένος εἰς τὸ ἐνώδες θνημίμα. Ἡ τροφή, τὴν ὁποίαν θὰ λάβῃ, εἶναι ὁ «ἄρτος τῶν ἀγγέλων» (ψαλμ. οζ' 25). Ἀπὸ τοῦ στόματός του θὰ ἐξέλθουν λόγοι ἀγγελικοί. Τὰ ὦτά του θὰ ἀκούσων οὐρανιας φωνάς. Δι χειρὲς του θὰ ψάψων εἰκόνας οὐρανιαίων ἀντικειμένων. «Ὡς φθερὸς ὁ τόπος οὗτος» (γεν. κη' 17). «ἀὐτὴ ἡ πύλη τοῦ Κυρίου· δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ» (ψαλμ. ρηζ' 20). Ὁ οὐρανὸς κατήλθεν εἰς τὴν γῆν. «Ἴδὸν ἡ σικηνὴ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ σικηνῶσει μετ' αὐτῶν και αὐτοὶ λαὸς αὐτοῦ ἔσονται και αὐτὸς ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν ἔσται» (ἀποκ. κα' 3), «ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον» (ἀποκ. κα' 4). Τὸ τέλος, ὁ σκοπός, τοῦ κόσμου ἐπληρώθη. «Τὰ ἄνω τοῖς κάτω σννεορτάζει, και τὰ κάτω τοῖς ἄνω σννομιλεῖ» (Ὡφρονίον Ἱεροσολύμων, Εὐχὴ τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων).

Υ πὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην ἐρμηνεύονται ὠρισμένα ἰδιορρυθμίαι τῆς χριστιανικῆς λατρείας:

1) Ἡ ἀγγελολογία τῆς θείας λατρείας. Ἡ πληθὺς τῶν ἐορτῶν τῶν ἀσωμάτων και ἡ καθιέρωσις μιᾶς ἐβδομαδιαίας ἐορτῆς δι' αὐτούς, τὸ πλῆθος τῶν ναῶν και τῶν

παρεκκλησίων και τῶν εἰκόνων αὐτῶν, τὸ πλῆθος τῶν τροπαρίων και τῶν ἐνχῶν, ἐν ταῖς ὁποῖαις διαρκῶς γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν, δὲν ἀποτελοῦν ὑποχώρησιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν λαϊκὴν εὐσέβειαν οὔτε ἀπλᾶ φιλολογικὰ ἄνθη. Εἰς τοὺς ἀγγέλους ἡ Ἐκκλησία βιβλικώτατα ἐνεῖδε τὰ «λειτουργικὰ πνεύματα» (Ἐβρ. α' 14, ψαλμ. ρθ' 21), τὰ ὁποῖα σνλλειτουργοῦν μετὰ τῶν ἀνθρώπων και, ὡς ἐν τῇ ἀποκαλύψει, ἐν ἐνιαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐύλογοῦν και δοξολογοῦν τὸν Θεόν. «Μία ποίμνη γέγονεν ἀγγέλων και ἀνθρώπων και μία βασιλεία» («Παρακλητικὴ», ἤχος α', Τετάρτη, ἀπόστιχα αἰνων, τροπ. β').

2) Ὁ δοξολογικὸς χαρακτῆρ τῆς θείας λατρείας. Πάντα τὰ ἐν αὐτῇ ἀποβλέπον εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ λειτουργικὸν ἔτος, αἱ ἡμερονομίαι ἀκολουθίαι, ἡ θεία λειτουργία, τὰ μυστήρια και αἱ διάφοροι τελεταὶ ἀποτελοῦν ἀφορμὴν δοξολογίας και αἶνον. Τὸ «πλήρης ὁ οὐρανὸς και ἡ γῆ τῆς δόξης σου» (Θ. λειτουργία, Ἐπινίκιος ἕμνος) εἶναι οἰονεὶ ἡ κεφαλὴ και τὸ ἔμβλημα τῆς θείας λατρείας. ἀὐτὴ ὑπηρετεῖ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα τοῦ Κυρίου και πρὸς ἔξαρσιν τούτου ἀποβλέπον πάντα τὰ ἐν αὐτῇ. Ἡ θεία λειτουργία κατήνησε σειρὰ δοξολογικῶν ἀναφωνήσεων: «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία», «Ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα, τιμὴ και προσκύνησις», «Ὅτι σὸν τὸ κράτος και σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία και ἡ δύναμις και ἡ δόξα», «Και σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν», «Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ», «Μεθ' οὗ ἐύλογητὸς εἶ», «Εἶν τὸ ὄνομα Κυρίου ἐύλογημένον». Δι εὐαγγελικαὶ περικοπαὶ σχεδὸν παρατρέχων τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου και αἱ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς τὰ πλέον ἐντυπωσιακὰ θαύματα αὐτοῦ, «ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ» (Ἰω. θ' 3) ἐν αὐτοῖς.

3) Τὸ λειτουργικὸν ἔτος. Τοῦτο ἀκολουθεῖ βεβαίως τὸ ἐκασταχοῦ και ἐκάστοτε ἐν χρήγει πολιτικὸν και ἀστρονομικὸν ἡμερολόγιον, ἀλλὰ μετονσιῖ τοῦτο εἰς ἴδιον ἔτος, κατὰ σννθῆκην σννδεόμενον πρὸς τοὺς ῥέοντας τοῦ παρόντος κόσμου καιρούς. Δι' ἐκάστην ἡμέραν ἐνρέθη ἴδιον θέμα, ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ὡτήρος, τῆς Θεοτόκου και τῶν ἁγίων αὐτοῦ. Περὶ αὐτὰ κινεῖται τὸ ἐνδιαφέρον τῆς λατρευούσης ψυχῆς. Ὡς ὁ κόσμος ἀνεγεννήθη και μετεμορφώθη ἐν Χριστῷ, οὕτω και τὸ ἀστρο-

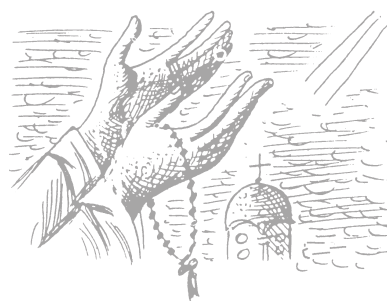
νομικον ἔτος ἐγένετο ἔτος λατρείας, ἔτος δοξολογίας, προσδιοριζομένης καθ' ἑκάστην ἐκ τοῦ θέματος τῆς ἡμέρας.

4) Εἰς τὸν ὑπεरिकόσμιον χαρακτήρα τῆς θείας λατρείας ὀφείλεται καὶ ἡ σταθερότης τοῦ λειτουργικοῦ τύπου. Οὗτος ἐξελιγσεται μὲν πάντοτε καὶ ἀναπτύσσεται ὡς τὸ ἀειθαλὲς δένδρον τὸ «πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων» (Ψαλμ. α' 3) τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλω τον κέκμηται θεῖον κῦρος, δὸς δ' εἶπεῖν καὶ τὴν σφραγίδα τῆς θεοπνευστίας καὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ἡ ἐπὶ τῆς λατρείας ἦτο πάντοτε ἐν τῇ λειτουργικῇ συνειδήσει τῆς Ἐκκλησίας τὸ ἀπαύσασμα καὶ τὸ ἀποτύπωμα τῆς ἐπουρανίου. Οἱ ἄγγελοι ἐν οὐρανοῖς τελοῦν τὴν αὐτὴν λειτουργίαν διακονοῦντες τὸν Ἄρχιερέα Χριστόν, ὡς ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ θήματος εἰκονίζεται. Αὐτοὶ καὶ ἐκεῖνος φοροῦν τὰ αὐτὰ ἱμάτια καὶ λειτουργικὰ ἄμφια, διὰ τῶν ὁποίων κοσμεῖται καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἱεραρχίας. Ὁ Μωϋσῆς εἶδεν ἐν τῷ ὄρει τὴν οὐράνιον σκηνὴν καὶ κατὰ τὸν ἀκριβῆ αὐτῆς τύπον ἐγένετο καὶ ἡ ἐπίγειος (Ἐξ. κε' 40). Καὶ αἱ πλέον ἀσήμεντοι λεπτομέρειαι τῆς λατρείας τῆς σκηνῆς ἦσαν ἀνωθεν ἀποικεκαλυμμένα καί, τὰ ἐπὶ τῆς τελούμενα, ἀπομιμήματα τῶν οὐρανίων. Ὁ Ἰωάννης εἶδε τὴν πρὸ τοῦ Ἄρηνιον λατρείαν τὴν ἐν τῷ οὐρανῷ καί, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν θεοπνευστον προφητικὴν ὄρασην, τὰ ἐπὶ τῆς ἐμιμήθησαν τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τὸ ἔλασσον ἀκολουθεῖ τὸ μεῖζον. Καὶ λατρεία, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέχον ἀοράτως ἐν τῷ ναῷ παρόντες ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς, οἱ ἄγγελοι καὶ τὰ πνεύματα τῶν δικαίων, ὁποῖαν προσοχὴν ἐπιβάλλει εἰς τὸν ταπεινὸν τῆς γῆς ὑμνωδὸν καὶ τελετουργόν, διὰ νὰ μὴ παρασαλένη τὴν οὐράνιον ἀρμονίαν τῆς «ἐν ἐνὶ στόματι» ὑπὸ πάντων τῶν κτιμάτων ἀναπεμπομένης δοξολογίας!

Β'. Ὁ ἀσκητικὸς χαρακτήρ τῆς θείας λατρείας

Γναφῆς πρὸς τὸν ὑπεरिकόσμιον καὶ ἐν αἰτιώδει πρὸς αὐτὸν σχέσει παρουσιάζεται ὁ ἕτερος χαρακτήρ τῆς θείας λατρείας, ὁ ἀσκητικὸς.

Ἄν ὁ πρῶτος χαρακτήρ αὐτῆς εἶναι τὸ γέννημα τῆς ἀποστολικῆς κυρίως ἐποχῆς, οὗτος ὀφείλεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἐπίδρασην τοῦ μοναχικοῦ ἐπ' αὐτὴν πνεύματος. Ἡ καινὴ πολιτεία τῶν μοναχῶν ἀείποτε ἐπεζήτησε τὴν μακρὰν τοῦ κόσμου ἐπίτενξιν ἐκείνων, διὰ τὸ ὅποσον κατ' ἐξοχὴν ἐκλήθη ὁ ἄνθρωπος, τῆς τελειότητος. Οἱ ἄγγελοι ἦσαν τὰ τελειότερα λογικὰ ὄντα: αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ μιμῶνται καὶ οἱ μοναχοί. Ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ ἦτο τὸ ἔργον τῶν ἀγγέλων: Κατ' ἀνάγκην αὐτὴ θὰ ἦτο καὶ τῶν μοναχῶν τὸ κύριον μέλημα.

Οὕτως ὁ μοναστικὸς λειτουργικὸς τύπος, διὰ τῆς ἀδιάκοπον προσπαθείας καὶ τῆς συμβολῆς τῆς πείρας πολλῶν μοναχικῶν γενεῶν, προσέλαβε τοιαύτην τελειότητα ὡς πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς μορφὰς καὶ τοιαύτην ἀκρίβειαν ὡς πρὸς τὸ δόγμα, ὥστε ἡ πρὸ αὐτοῦ ὑποχώρησις τοῦ κοσμικοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ κατέστη ἀναπόφευκτος. Ἐν τῷ Βυζαντίῳ τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην ἐπετάχυνεν ἡ εἰκονομαχία. Μετ' αὐτὴν ἵχνη

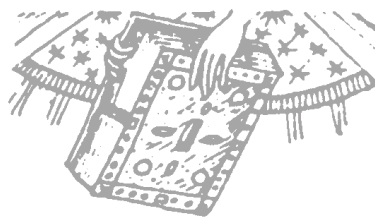
μόνον τῆς διαβάσεως τοῦ κοσμικοῦ τυπικοῦ διεσώθησαν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τόπους τινάς. Οἱ μοναχοὶ ἔδωκαν εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον ὅτι ἐνγενέστερον διὰ τῶν αἰώνων εἶχον δημιουργήσει.

Ἐκ τούτου ἡ θεία λατρεία διετήρησεν ἕκτοτε σαφῆ ἀσκητικὸν καὶ μοναστικὸν χαρακτήρα. Ἡ ἄρσις τοῦ σταυροῦ τοῦ Κυρίου καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτοῦ (Ματθ. ιδ' 24), ἡ ἐκλογὴ τῆς ἀγαθῆς μερίδος τῆς Μαρίας (Λουκ. ι' 42), ἡ νέκρωσις τῶν παθῶν καὶ ἡ καταστολὴ τῶν ἐπαναστάσεων τῆς σαρκός, ἡ πρὸς τὰ ὑπεरिकόσμια σταθερὰ ἐνατένισις καὶ τῆς «ἀστάτον φορᾶς τῶν ρεόντων» («Παρακλητικὴ», ἤχος πλ. β', Κανὼν Σαββάτου β', ὦδὸν γ', τροπ. γ') τὸ μάταιον, ἐμποτίζον τὸ γύνηλον σχεδὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως καὶ ὑμνογραφίας. Πολλὰ ἀκολουθία ἀποβλέποντι καθαρῶς εἰς μοναχοὺς. «Τῶν μοναστῶν τὰ πλήθη» (Δοξαστικὸν ἀποστίχων ἐσπερινοῦ ἁγίου Σάββα, ε' Δεκεμβρίου, κ. ἀ). «Οἱ ἐν ταῖς ἐρήμοις καὶ ὄρει

καὶ σπηλαίοις ἦκατε, ἀθροίσθητε» («Τριώδιον», Παρασκευὴ πρὸ τῶν Βαΐων, κανὼν Β', ὡδὴ θ', τροπ. ε'), «Τοῖς ἐρημικοῖς ζῶν μακαρία ἐστὶν» («Ἀναβαθμοὶ Ὀκτωήχων, ἤχος πλ. α', ἀντίφωνον α', τροπ. β'). Εἰς τὸ ἐορτολόγιον ἀφθονοῦν αἱ μνηταὶ ἀσκητῶν καὶ ὁσίων, προβαλλομένων διὰ τῆς ὑμνολογίας ὡς ὑποδείγματων πρὸς μίμνησιν, καὶ ὑπογραμμῶν ἀρετῆς καὶ ἀκριβείας βίου. Ἡ ἔξαρσις τοῦ τιμίον Προδρόμου, τοῦ ἀστέγον, τοῦ ἀγάμον, τοῦ φερεοίκου, τοῦ ἀνυποδήτου, τοῦ ἀσκητοῦ, τοῦ ἐνδεδυμένου τρίχας καμήλον καὶ ἐσθίουτος ἀκριδάς καὶ μέλι ἄγριον, τοῦ πτεροφόρου καὶ ἰσαγγέλου ὡς τοῦ ὑποδείγματος πάντων τῶν ἀνδρῶν καὶ ἡ ἀνύψωσις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ τέμπλον παρὰ τὸν Κύριον, τί ἄλλο μαρτυρεῖ ἢ ἐπικράτησιν καθαρῶς μοναχικῆς εὐλαβείας ; Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν προβολὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς παρθένου, ἀγνῆς καὶ ἀνάδρου ὡς τοῦ ὑποδείγματος πασῶν τῶν γυναικῶν. Δι' καταπονοῦσθαι τὸ σῶμα μακρόταται νηστεῖαι, αἱ καλύπτονται τὸ ἥμισυ ἴσως καὶ πλέον τι τοῦ ἔτους, δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ μεταφορὰ τῶν μοναχικῶν λειτουργικῶν ἐθίμων εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ Ἐκκλησίαν. Ἡ προτίμησις ἐν τῷ ναῷ τῆς ὁρθίας στάσεως ὡφείλετο ἄρα γε εἰς τὴν ἀδήριτον ἀνάγκην τῆς ἐλλείψεως καθισμάτων ἢ εἰς τὴν διὰ τῶν μοναχῶν ὑπειγελοῦσαν γυμνάσιον τῆς καὶ ἐν τούτῳ μιμήσεως τῶν ἀγγέλων, τῶν ἱσταμένων πρὸ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἢ εἰς τὴν προσπάθειαν περισσοτέρας καταπονήσεως τοῦ πρὸς δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ ραθύμον σώματος ;

Δὲν θὰ ἦτο ἄσκητος καὶ ἡ σύγκρισις δύο ἀκολουθιῶν τοῦ βυζαντινοῦ λειτουργικοῦ τύπου. Τοῦ γάμον ἀφ' ἐνός καὶ τῆς μοναχικῆς κοινῆς ἀφ' ἑτέρου. Ἡ πρώτη μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν μνηστῶν μόλις καλύπτει δεκάδα τινα σελίδων. Οὐδὲν ποιητικὸν τεμάχιον τὴν κοσμεῖ. Δι' πλεῖστοι τῶν εὐχῶν ὁμολογημένως εἶναι ἰσχυρᾶς ἐμπνεύσεως, γέμονες εὐλογιῶν καὶ ὑψηλῶν ἐννοιῶν. Ὁ γάμος βιβλικώτατα εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς σχέσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας· «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστὶ, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν» (Ἐφεσ. ε' 32). Διὰ τὸν δίγαμον ὁμοῦ ταῦτα δὲν ἰσχύουν. «Οὗτος οὐ στεφανοῦται, ἀλλὰ καὶ ἐπιτιμᾶται μὴ μεταλαβεῖν τῶν ἀχράντων μυστηρί-

ων ἔτη δύο· ὁ δὲ τρίγαμος πέντε» («Κεφάλαιον» Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Ὁμολογητοῦ, ἐν τῷ «Εὐχολογίῳ»). Καὶ ἐν τῇ ἱερολογίᾳ οἱ μελλόννημοι παραδίδονται εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, τοῦ «πάντων φειδόμενον ... τοῦ ἱλασκομένου τὰς ἁμαρτίας καὶ συγχωροῦντος τὰς ἀνομίας ἡμῶν καὶ γνωρίζοντος τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως» (ἀκολουθία εἰς δίγαμον, εὐχὴ α'). Δι' αὐτοὺς εἶναι ἀναγκαῖα «τοῦ τελῶνον ἢ ἐπιστροφή καὶ τοῦ ληστοῦ ἢ ἐξομολογησις» (ἐνθ. ἀνωτ.). Καὶ δικαίως· διότι δὲν ἠδυνήθησαν να βαστάσων «τὸν καιῶνα καὶ τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὴν πύρωσιν τῆς γαρικῆς» (ἀκολουθία εἰς δίγαμον, εὐχὴ β'), τὴν ὁποίαν οἱ μοναχοὶ «ἀπὸ τῆς πρώτης ὥρας» γενναίως ὑπέμειναν (πρβλ. Ματθ. κ' 12). Ἄς τὴν συγκρίνωμεν μὲ τὴν μοναχικὴν κοινῆν, τὸ «δεύτερον βάπτισμα» (ἀκολουθία τοῦ μεγάλου σχήματος, Κατήχησις). Αὕτη οὐ μόνον καλύπτει πλέον τοῦ διπλασίου χρόνον ἐν τῷ Εὐχολογίῳ, ἀλλὰ καὶ διακρίνεται διὰ τὸ ἐκλεκτὸν καὶ ἄρτιον περιεχόμενον αὐτῆς. Ἡ κατήχησις, αἱ εὐχαὶ καὶ ἡ σχετικὴ ὑμνογραφία εἶναι ἀριστοτεχνικά. Ἐδῶ εἶναι ἡ «ποίησις τῶν ἐκλεκτῶν» (ἀκολουθία εἰς ἀρχάριον ῥασοφοροῦντα, εὐχὴ α'), ἡ «ἀγγελικὴ πολιτεία» (ἀκολουθία εἰς ἀρχάριον ῥασοφοροῦντα, εὐχὴ β'), τὸ «καλὸν καὶ μακάριον ἔργον» (ἀκολουθία τοῦ μικροῦ σχήματος, Κατήχησις).

Γ'. Ὁ μυστηριακὸς χαρακτήρ τῆς θείας λατρείας

Τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ εἶναι μυστήριον. Μυστήριον τοῦ ὁποῖου ἡ φανέρωσις ἐνέχει λυτρωτικὸν χαρακτήρα, ἀπελευθεροῦσα διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως τὸν ἐν σκότει ἀνθρωπον, καὶ φωτίζονσα τὸν νοῦν αὐτοῦ διὰ τῆς θεογνωσίας. Ἡ ἀποκάλυψις ἐπιφυλάσσεται εἰς τοὺς πιστούς. «Μὴ δότε τὸ ἅγιον τοῖς κύνεσιν» (Ματθ. 3' 6). Ἡ δημιουργία τῆς τάξεως τῶν κατηχουμένων καὶ τῶν φωτιζομένων ὑπηρετεῖ ἀκριβῶς τὸν σκοπὸν τῆς βαθμιαίας ἀποκαλύψεως τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ διανοί-

ζεως τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ὠτων τῶν ἀμνήτων. Ἐντεῦθεν ἔντονοι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ κατεβάλλοντο προσπάθειαι πρὸς διαφύλαξιν τοῦ ἀπορρήτου τῶν μυστηρίων, τῆς χριστιανικῆς δηλαδὴ διδασκαλίας καὶ τελετουργίας. Ὁ Θεὸς παρέμεινε πάντοτε ἐν τῷ γνόφῳ αὐτοῦ, «ὁ τῶν ἀρρήτων καὶ ἀδεάτων μυστηρίων Θεός, παρ' ᾧ οἱ θνητοὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως οἱ ἀπόκρυφοί» (Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων, Εὐχή μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν τιμίων δώρων), ἢ δ' ἀποκάλυψις τῆς δόξης αὐτοῦ, ὡς ἐν τῷ Θαβωρεῖ φωτὶ, ἐγένετο πάντοτε οὐχὶ εἰς πάντας. Καὶ εἰς τοὺς ὀλίγους ἐγένετο κατὰ τὴν δυναμικότητα καὶ τὴν δευτικότητα αὐτῶν, «καθὼς ἠδύναντο» (ἀπολυτίκιον τῆς Μεταμορφώσεως, ς' ἀντίστονον).

Πρὸς τὴν κλιμακωτὴν ταύτην ἀνάβασις καὶ θεοφάνεια ἀνταποκρίνεται ἡ τριμερὴς διαίρεσις τοῦ ναοῦ. Νάρθηξ, κυρίως ναός, θῆμα. Τὸ θῆμα, τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, κατακλείει τὸ ὑπερνωθὲν τέμπλον. Τὰ ἔσω εἶναι κεκρυμμένα ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ λαοῦ. Δι' εἰκόνων γίνεται πρὸς αὐτοὺς ἡ ἀποκάλυψις. Τὰ θῆλα καὶ τὰ θημόθρυα αἴρονται εἰς ὠρισμένας μόνον περιστάσεις καὶ κατακλείονται κατὰ τὰς καιρίας στιγμὰς τοῦ ὑψίστου τῶν μυστηρίων, τῆς θείας Εὐχαριστίας. Εἰς τὸν νάρθηκα ἢ ἀποκάλυψις εἶναι ἔτι μικρότερα. Οἱ ἕμνοι μόλις ἀκούονται. Τὰ ἐν τῷ ναῷ τελούμενα εἶναι μόλις ὀρατά. Καὶ εἰς τὸ Σύμβολον κατακλείονται καὶ αὐταὶ αἱ θύραι. «Μὴ τις τῶν κατηχουμένων, μὴ τις τῶν ἀμνήτων, μὴ τις τῶν μὴ δυναμένων ἡμῖν στυγεῖσθαι» (Λειτουργία Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου, Κατηχούμενα). Ἡ ἀκάλυψις τῶν ἱερῶν σκευῶν διὰ διπλῶν καλυμμάτων ἐλάχιστα ἐξυπηρετεῖ πρακτικὸν σκοπὸν. Ἡ τάσις τῆς ἀποκρύψεως τῶν μυστηρίων ἦτο πολὺ ἰσχυρότερα τούτων. Ὁ κατὰ τὸν μεγαίωνα τόσον διαδεδομένος συμβολισμὸς καὶ ἡ ἐπιζητήσις τῶν κεκρυμμένων νοημάτων δι' ἕκαστον τῶν λειτουργικῶν ἀμφίων καὶ τῶν λειτουργικῶν σκευῶν, καὶ τῶν λειτουργικῶν πράξεων, κινήσεων καὶ τελετῶν, ἀποβλέποντι ἀκριβῶς εἰς τὴν δι' ὅλων τῶν μέσων διείδουσι εἰς τὸ «μυστήριον τοῦ Χριστοῦ», τοῦ «ἀποκεκρυμμένου» (Ἐφεσ. γ' 9), ἀλλ' ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ παντοιοτρόπως φανερονμένον πρὸς ἁγιασμόν καὶ σωτηρίαν τῶν πιστῶν. Εἰς τὴν τάσιν ταύτην ὀφείλεται καὶ ἡ μυστικῶς ἀνάγνω-

σις τῶν εὐχῶν. Πόσον ἐνωρὶς ἤρχισεν ἡ πρᾶξις αὕτη μαρτυρεῖ ἡ σχετικὴ Νεαρά του Ἰουστινιανοῦ, ἥτις μόνον προσωρινὸν ἀποτέλεσμα εἶχεν, ἐὰν εἶχεν. Ἡ θεία Λειτουργία, τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων, ἔμεινεν εἰς ὅλους τοὺς λειτουργικοὺς τύπους τὸ γεσιγημένον μυστήριον, πρὸ τοῦ ὁποῖου «ΓΙΓᾶ πᾶσα σὰρξ βροτεία καὶ ἴσταται μετὰ φόβον καὶ τρόμον» (Ἕμνος ἀπὸ τοῦ Χερωνβικοῦ κατὰ τὸ Μέγα Σάββατον). Εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπερτάτη θεοφάνεια, πρὸ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος στυγεῖσθαι κλείει τὰ ὦτα καὶ δέεται, ὡς εἰς τὸ Σινᾶ, νὰ εὐρεθῆ μεσίτης (Ἐξ κ' 19). Ὁ φόβος τοῦ κατακρίματος τὸν στυγεῖ. «Πῦρ γὰρ ὑπάρχει τοὺς ἀναξίους φλέγον» (ἀπολογία θείας Μεταλήψεως, στίχοι Συμῶν Μεταφραστοῦ). Ἡ περίτρομος διάνοια καὶ ἡ στυγεῖσθαι ψυχὴ τοῦ πιστοῦ ἱκανοποιεῖται μόνον ὅταν, μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς φρικτῆς θυσίας καὶ μετὰ τὴν κοινωνίαν τῶν μυστηρίων, ἀκούσῃ τὴν εἰρηνικὴν καὶ στυγεῖσθαι τὰ πάντα γλυκεῖαν ὀπισθάμβωσον εὐχήν.

Ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἀπόστασις μετὰ τὸν Δεσπότην Χριστοῦ καὶ τοῦ δούλου αὐτοῦ, μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ λεχθῆ. Τὴν ἀπόστασιν ὅμως ταύτην ἐπλήρον ὑπερεπαρκῶς ἡ τιμὴ τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων, τῶν ὁποίων αἱ μεσιτεῖαι ἐγεφύρον τὸ λειτουργικὸν τοῦτο κενόν ...

Δ'. Ὁ ἱερατικὸς χαρακτὴρ τῆς χριστιανικῆς λατρείας

Ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὁ «ἐαυτὸν ἀνενέγκας» (Ἐβρ. ζ' 27) καὶ «διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος εἰσελθὼν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια» (Ἐβρ. θ' 12) τῆς «ἀληθινῆς σκηνῆς» (Ἐβρ. ι' 2), ὁ «Μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων Ἰησοῦς Χριστὸς» (Ἄ' Τιμ. β' 5), στυγεῖσθαι «εἰς τὸ διηνεκέες» (Ἐβρ. ι' 12) τὸ ἔργον τῆς μεσιτείας ἐν οὐ-

ρανῶ «ἐντυγχάνων» πρὸς τὸν Πατέρα ὑπὲρ ἡμῶν (Ἑβρ. ζ' 25). Καὶ τὸ αὐτὸ ἔργον συνεχίζει ἐπὶ τῆς Γῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ διὰ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, τῶν διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος δι' ἀποστολικῆς χειροτονίας ἐπὶ Γῆς καθισταμένων διαδόχων καὶ «οἰκονόμων τῆς ἱερατικῆς χάριτος» (Χειροτονία ἐπισκόπον, Εὐχὴ 6'). Οὕτως οἱ τῆς μετοχῆς τοῦ ἀρχιερατικοῦ τοῦ Κυρίου ἀξιώματος ἐπὶ τῆς Γῆς ἀζιωθέντες, οἱ «διὰ τὴν ἄφατον καὶ ἀμέτρητον φιλανθρωπίαν αὐτοῦ ... ἐνδεδυμένοι τὴν χάριν τῆς ἱερατείας» (Λειτουργία Ἰωάννου Χρυσοστόμον, Εὐχὴ τοῦ Χερουβικῶ ὕμνου), διακονοῦν εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀγιάζουν δι' αὐτῶν τὸν λαὸν τοῦ Κυρίου. Τοῦτο εἶναι τὸ κύριον ἔργον τῶν ἱερέων. «Παρεστάναι ἀμέμπτως τῷ θυσιαστήριῳ τοῦ Θεοῦ· κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας αὐτοῦ· ἱερονρσεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας· προσφέρειν αὐτῷ δῶρά τε καὶ θυσίας πνευματικά· ἀνακαινίζειν τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας» (Χειροτονία πρεσβυτέρου, Εὐχὴ 6'). Τῆς «μεγάλης ταύτης ἱερατικῆς τιμῆς» (Χειροτονία πρεσβυτέρου, Εὐχὴ 6') σαφῆ σννείδησιν ἔχει ἡ Ἐκκλησία. Ἴδον πῶς ὁ ἱερεὺς ἐκφράζεται περὶ ἑαυτοῦ εἰς μίαν εὐχὴν τοῦ Εὐχελαίου : «Ὁ καὶ ἐμὲ τὸν ταπεινὸν ... καλέσας εἰς τὸν ἅγιον καὶ ὑπερμέγιστον βαθμὸν τῆς ἱερωσύνης καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ καταπετάσματος, εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, ὅπον παρακύνψαι οἱ ἅγιοι ἄγγελιοι ἐπιθυμοῦσι καὶ ἀκοῦσαι τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ καὶ θεάσασθαι αὐτοψεὶ τὸ πρόσωπον τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς καὶ ἀπολαῦσαι τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας, ὃ καταξιώσας με ἱερονρσεῖναι τὰ ἐπονράνιά σου μυστήρια καὶ προσφέρειν σοι δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων καὶ τῶν του λαοῦ ἄγνοημάτων καὶ μεσιτεῦσαι ὑπὲρ τῶν λογικῶν σου προβάτων, ἵνα διὰ τῆς πολλῆς καὶ ἀφάτου σου φιλανθρωπίας τὰ παραπτώματα αὐτῶν ἐξαλείψης» (ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐλαίου, Εὐχὴ μετὰ τό ε' εὐαγγέλιον). Ἴδιᾳ ἐν τῇ ἐξουσία ταύτῃ τῆς ἀφέσεως τῶν παραπτωμάτων καὶ λύσεως τῶν δεσμῶν τῶν ἁμαρτιῶν αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὁ ἱερεὺς διάδοχον τῶν ἀποστόλων καὶ οἰκο-

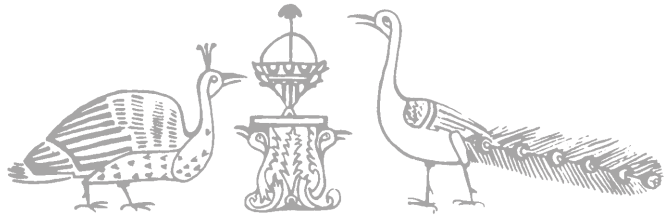
νόμον δυνάμεως ἐχούσης τὸν ἀντίκτυπον αὐτῆς ἐν τῇ παρουσίᾳ καὶ τῇ μελλούσῃ ζωῇ (ὄρα ἀκολουθίαν τῶν ἐξομολογομένων, Εὐχὴν τῶν ἐν ἐπιτιμίοις ὄντων καὶ ἑαυτὸν ὄρω δεσμῶντων, Εὐχὴν τῶν ἐξ ἐπιτιμίων λυομένων, Εὐχὰς ἐπὶ μετανοούντων, Εὐχὴν μετὰ θάνατον σνσχωρητικὴν καὶ Εὐχὰς σνσχωρητικὰς εἰς τεθνεῶτα). Ἄλλ' ἀκριβῶς τὴν ἀνάγκην τῆς μεσιτείας διὰ τὴν γεφύρωσιν τοῦ μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου διαστήματος ἐκφράζει ἐν ὑψηλῇ θεολογίᾳ ἢ εἰς τὴν χειροτονίαν τοῦ ἀρχιερέως δευτέρα εὐχή: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὃ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὴν ἀνθρώπου φύσιν τὴν τῆς θεότητος ὑπενεγκεῖν οὐσίαν τῇ σῆ οἰκονομία ὁμοιοπαθεῖς ἡμῖν διδασκάλους κατέστῃσας, τὸν σὸν ἐπέχοντα θρόνον εἰς τὸ ἀναφέρειν σοι θυσίαν καὶ προσφορὰν ὑπὲρ παντὸς τοῦ λαοῦ σου». Ὁ ἀρχιερεὺς διὰ τῆς χειροτονίας ἀναδεικνύεται «οἰκονόμος τῆς ἀρχιερατικῆς χάριτος, μιμητὴς τοῦ ἀληθινοῦ ποιμένος Χριστοῦ ... ὁδηγὸς τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει, παιδευτῆς ἀφρόνων, διδάσκαλος νηπίων, φωστὴρ ἐν κόσμῳ» (Χειροτονία ἐπισκόπον, Εὐχὴ 6').

Οὐδὲν μυστήριον ἢ τελετὴ τελεῖται ἄνευ ἱερέως. αὐτὸς μόνος εἰσέρχεται εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων. Ἐγγίζει τὸ θυσιαστήριον. Ψαύει τὰ σκεύη καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου. Ἀγιάζει ἑαυτὸν καί, πλήρης χάριτος καὶ ἁγιασμοῦ, ἐξέρχεται πρὸς στίμην ὡς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διὰ τὴν εὐλόγησιν, ἁγίασιν καὶ μεταδῶσιν τὴν χάριν εἰς τὸν παρεστῶτα λαόν. Οὐτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχάγγελοι ἠξιώθησαν τοιούτων χαρισμάτων. Καὶ αὐτῶν ὑπέρικται ἡ διακονία τοῦ ἱερέως. Τὰ λειτουργικὰ κείμενα γέμονυ παρομοίων ἐκφράσεων καὶ χαρακτηρισμῶν.

Παράδοξον εἶναι λοιπὸν πῶς ὁ ἱερεὺς ἔγινε, διὰ τοῦ ἀγγελικοῦ αὐτοῦ ἔργου, διὰ τῆς ἐν αὐτῷ οἰκόνσε ὑπερφνοῦς ἱερατικῆς δυνάμεως, τὸ κατ' ἐξοχὴν λειτουργικὸν ὄργανον τοῦ Θεοῦ, ὁ ἅγιος, ὁ πατήρ, ἢ ζῶσα ὑπόμνησις τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ περὶ πολλὰ τυρβαζομένου κόσμου. Ἐντεῦθεν ἐξηγοῦνται πλεῖστα λειτουργικὰ ἔθιμα. Δι' λαμπραὶ ἱερατικαὶ καὶ ἀρχιερατικαὶ στολαί, ἢ ἀπόκοσμος ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις τοῦ κλήρον, οἱ πολυχρονισμοί, οἱ ἀσπασμοὶ τῆς χειρός, κ.τ.τ., δὲν εἶναι πάντοτε γεννήματα τῆς ἀνθρωπίνης ματαιοδοξίας, ἀλλὰ τὸ ἀπαύσασμα τῆς περὶ τοῦ ἱερέως σννειδήσεως τοῦ χριστωνύμου λαοῦ.

Ποιοῦτον παρουσιάζεται τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς λατρείας, τὸ ζῶν καὶ ζωογονῶν αὐτὴν καὶ τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς μέχρι σήμερον. Πνεῦμα ὑπερκόσμιον, ἀσκητικόν, μυστηριακόν, ἱερατικόν. Λατρεία «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ», γνήσιον τέκνον τῆς ἐν τῇ μετὰ τοῦ Πνεύματος κοινωνίας ἐνθουσιώσεως καὶ σφριγώσεως Ἐκκλησίας.

Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα λαλεῖ ἐν αὐτῇ καὶ κράζει τό «ἄββα ὁ Πατήρ» (Ρωμ. η' 15, Γαλ. δ' 6). Διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἡ Ἐκκλησία αἰρομένη ἐπάνωθεν τῶν μικροτήτων τοῦ κόσμου καὶ «στερεονμένη ἐν Κυρίῳ» (πρβλ. τοὺς εἰρημούς τῆς Γ' φῶδης τῶν κανόνων), ἐν ἀγιασμῶ καὶ θείῳ πόθῳ καὶ ζήλῳ λέγει, ὡς ἡ Νύμφη τῆς ἀποκαλύψεως, τὸ «ἔρχον» πρὸς τὸν Νυμφίον αὐτῆς (ἀποκ. κβ' 17). «Ἐρχον, Κύριε Ἰησοῦ» (ἀποκ. κβ' 20). Καὶ μόνη ἡ διὰ βεβαίωσιν αὐτοῦ: «Ναί, ἔρχομαι ταχύ» (ἀποκ. κβ' 20), πληροῖ τὴν καρδίαν αὐτῆς ἀσφαλείας ἐν τῷ κλύδωνι τοῦ κόσμου. «Ἐλθέτω ἡ Βασιλεία σου» (Ματθ. ς' 10, Λουκ. ια' 2), «ἐλθέτω χάρις καὶ παρελθέτω ὁ κόσμος οὐτός» (Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων, Χ).

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τῇ θεωρίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐνρίσκειτο ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς λατρείας. Θὰ ἦτο ὑπερβολὴ ἐὰν ὑπεστηρίζετο ὅτι ἀπόλυτος ποτὲ ἰσορροπία καὶ ταυτισμὸς ἐπικράτησε μετὰ τῶν δύο τούτων. Ἦδη εἰς τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν, αἱ ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ ἐνθουσιαστικαὶ τάσεις δὲν εὔρισκον πλήρη ἀνταπόκρισιν εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητες. Βραδύτερον ἢ κατὰστασις ἐπέδει-

νώδη, ὅταν ὁ χριστιανισμὸς κατέστη ἢ κατὰ συνθήκην θρησκεία πάντων καὶ πασῶν. Ἄλλ' ὅμως ἡ ἀντίθεσις μετὰ τὸ πνεύματος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πνεύματος τῆς θείας λατρείας δὲν ἦτο ἰσχυρά. Καὶ οἱ πλέον χλιαροὶ πιστοί, ζῶντες εἰς μίαν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν παραλήσιον πρὸς ἐκείνην τῆς θείας λατρείας, ἔβλεπον ὡς πρὸς ἰδεώδη εἰς ὅ,τι ἡ θεία λατρεία ἐνεσάρκωνεν. Τὰ ὄμματα τῆς θρησκειοσύνης ἀνθρωπότητος ἴσως ἐν τῇ πράξει ἐδέλγοντο ἀπὸ τὴν «γλυνκνύτητα τοῦ κόσμου», ἀλλ' ἐν τῇ θεωρίᾳ εἰλικνόντο ἀπὸ τὸ ὄραμα τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ λαός, βασιλεῖς, στρατηγοί, ἄρχοντες ἔζων ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλ' εἰς τὴν ἡρεμον λατρείαν τῆς μονῆς, ἐντὸς τῶν ναῶν, ἐζήτον τὸ ὑπερκόσμιον θέλγητρον τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνίας. Μὲ ἄλλας λέξεις, τὰ ἰδανικὰ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καὶ τὰ ἐν τῇ λατρείᾳ καλλιεργούμενα ἰδεώδη, κατὰ μέρος ἢ ἐν ὅλῳ, συνέπιπτον.

Ἀρχῆς γενομένης ὅμως ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν Δύσιν, καὶ βραδύτερον μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ σιότους καὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου τῆς ἐλευθερίας εἰς τοὺς λαοὺς τῆς ἀνατολῆς, τὰ πράγματα ἤρχισαν ριζικῶς νὰ ἀλλάσσων. Ὁ πνευματικὸς προσανατολισμὸς τοῦ κόσμου βαθμηδὸν ἐστράφη πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις. Νέος πολιτισμὸς ἀνεπτύχθη καὶ νέα ἰδεώδη ἐθέρμαναν τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου παρουσιάσθη διάφορον τοῦ πνεύματος τῆς θείας λατρείας.

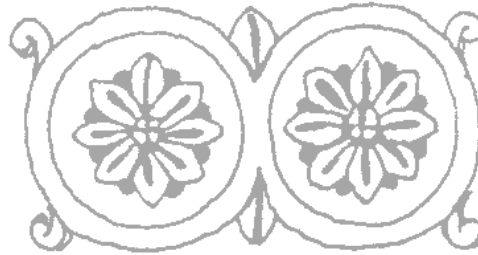
Μέχρι τοῦ σημείου τούτου τὰ πράγματα δὲν θὰ ἦσαν βεβαίως ἐν χάριτι διὰ τὴν θείαν λατρείαν, ἀλλ' ὁ κίνδυνος θὰ ἦτο μόνον ἐξωτερικὸς, ἂν οἱ νέοι ἀνεμοὶ δὲν ἔπνεον ἀναγεννητικῶς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς κόλπους τοῦ χριστιανισμοῦ. Νεαὶ διδασκαλίαι, μέχρι τινὸς εὐρισκόμεναι ἐν λανθανούσῃ καταστάσει ἢ συμπιεζόμεναι ἀπὸ ἀντιθέτους ἐπικρατεστέρας, ἐξῆλθον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἤρχισαν ἡμέρα τῇ ἡμέρα νὰ κατακοῦν ἑδαφος ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς σκέψεως. Καὶ τὸ δυσχερέστερον ἦτο ὅτι τὸ νέον πνεῦμα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἦτο ἀκριβῶς ἀνάστροφον ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς θείας λατρείας. Τὸ ὑπερκόσμιον, ἀντικατέστησε τὸ ἐγκόσμιον. Τὸ ἀσκητικόν, τὸ κοινωνικόν. Τὴν ἐπιζήτησιν τοῦ

μυστηρίον, τὸ θέλημα τῆς ἀληθείας. Τὸ ἱερατικόν, τὸ λαϊκὸν πνεῦμα.

Καὶ ἀναλυτικώτερον :

1) Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ θέσις τοῦ χριστιανοῦ ἀπησχόλησε περισσότερον τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἁλματωδῶν προόδων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν κατακτήσεων αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ θέλγεται καὶ νὰ ἐκτιμᾷ κάλλιον τὴν ἄξιαν τῆς γῆς. Αὕτη ἐξ ἄλλου ἦτο ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ «καλὴ λίαν», ὡς καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῇ δημιουργήματα (Γεν. α' 31).

Ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ εὐχαί τινες καὶ εὐλογίαι καθασίαςμοῦ κτισμάτων καὶ ἄλλων ἔργων τῶν χειρῶν τῶν ἀνθρώπων (πρβλ. Εὐχὰς ἐπὶ θεμελίον οἴκου, εἰς οἶκον νέου, εἰς ἄλωνα, εἰς τὸ εὐλογῆσαι ποιμνὴν, δίκτυα, ἀγρούς, κ.τ.τ.) προσεΐκονσαν περισσότερον τὸ ἐνδιαφέρον ἢ ἄλλαι θεωρητικώτεροι ἀκολονθία. Ἐκ τῆς θείας λατρείας καὶ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς Μυστηρίοις κοινωσίας, ὁ νέος ἄνθρωπος ἐνδιεφέρθη νὰ ἀντλήσῃ μᾶλλον δύναμιν διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς γῆς καὶ τὴν ἐνόδωσιν τῶν ἔργων του. Ἐπεζῆται τὴν ἔκδοσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ εἶναι ἰσχυρότερος ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐκ τῶν λειτουργικῶν ἀναγνωσμάτων ἐζήτησε νὰ πληροφορηθῇ ὄχι τόσον διὰ τὰ ἐξαισία ἔργα καὶ τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου, ὅσον διὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον θὰ ἐρρύνθῃ, συμφώνως πρὸς τὸ θέλημά Του, τὴν ἐπὶ γῆς ζωὴν του. Διὰ θεραπείαι τῶν ἀσθενῶν καὶ ἡ ἐκβολὴ τῶν δαιμονίων ἐνδιέφερον ὀλιγώτερον αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρου ὀμιλίαν τοῦ ἑωπῆρος. Διὰ τρυφεραὶ εἰδυλῖαι καὶ σικηναί, αἱ προσεγγίζονσαι τὸν Θεὸν πρὸς τὸν κόσμον, ὡς ἡ ἐν σπηλαίῳ γέννησις, συνεικίνονσαν περισσότερον ἀπὸ τὰς θριαμβευτικὰς ἐξάρσεις τοῦ Βασιλικῶν τοῦ Κυρίου ἀξιωματος. Οἱ ἄγγελοι καὶ αἱ ἑορταὶ αὐτῶν, ὡς καὶ αἱ μνημαὶ τῶν πολυπληθῶν ἁγίων, ἤρχισαν νὰ ἀτονοῦν καὶ νὰ ἐπιζητῆται ἡ ἐντὸς τοῦ παρόντος χώρου καὶ τοῦ τρέχοντος χρόνου προβολὴ ὑποδειγμάτων πρὸς μίμησιν : Τοῦ Χριστοῦ, ὡς βασιλέως, ὡς ἐργάτου, ὡς παιδίου· τῆς Θεοτόκου, ὡς

μητρός· τῶν μαρτύρων, ὡς ἀγωνιστῶν· τῶν ἀποστόλων, ὡς κηρύκων τῆς πίστεως. Διὰ ἐγκόσμοι ἰδέαι ἐζήτησαν ἱερὸν ἔνδνμα καὶ δικαίωσιν ἐν τῷ ἑορτολογίῳ. Ναί, ὁ οὐρανός. Ἄλλ' αὐτὸς θὰ κατακτηθῇ διὰ τῆς γῆς.

2) Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις ἐπόμενον ἦτο ἡ ἐπὶ γῆς κοινωμία τῶν ἀνθρώπων νὰ ἀποτελεσῇ τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἐνδιαφέροντος παντὸς σκεπτομένου ἀνθρώπου. Ποία εἶναι ἡ θέσις τοῦ χριστιανοῦ ἐν τῇ κοινωμίᾳ, αἱ ἐναντι αὐτῆς ὑποχρεώσεις του, ἡ διὰ τοῦ Χριστοῦ δημιουργία τῆς ἰδεώδους κοινωσίας τῶν ἀνθρώπων, ἦσαν οἱ νέοι προγραμματισμοὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας.

Καὶ ὁ ἀσκητικὸς χαρακτήρ τῆς θείας λατρείας, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν κοινωρικῶν ἰδεῶν, ἤρχισε νὰ ἀτονῇ. Διὰ μακρὰ μοναστικά ἀκολονθία ἐθεωρήθησαν ἄνευ νοήματος διὰ τὸν ἐν τῇ κοινωμίᾳ ζῶντα ἄνθρωπον, τὸν πιεζόμενον ἀπὸ ποικίλους ἀντιπερισπασμούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ ἀνταποκριθῇ ὡς ὑποδειγματικὸν τῆς κοινωσίας μέλος. Διὰ ὀρθοστάσια καὶ αἱ γονυκλισίαι ἤρχισαν νὰ ἀποφεύγωνται καὶ νὰ ἐπιζητῆται περισσότερα ἄνεσις ἐν τῇ λατρείᾳ. Διὰ μεγάλαι νηστεῖαι ἐν τῇ πράξει περιορίσθησαν εἰς τὸ κατὰ τὸ δυνατόν ἐλάχιστον. Ὁ γάμος καὶ ἡ ἐν Χριστῷ συζυγία ἤρχισαν ταχέως νὰ κερδίζονσαν ἔδαφος εἰς βάρος

τῶν μοναχικῶν κλίσεων. «Τὰς πόλεις ἐκένωσας καὶ τὰς ἐρήμους ἐπόλισας» (Κάθισμα Γ', τροπ. α' τοῦ ὄρθρου τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, 13' Ἰανουαρίου) ἴσχυσε κατὰ τὸ ἀντίστροφον. Οἱ ἄνθρωποι ἔθεσαν ὡς ἰδεώδη τύπον τὸν τέλειον ἐν τῇ κοινωμίᾳ ἄνθρωπον καὶ ὄχι τοὺς ἐν σαρκὶ ἀγγέλους μοναχούς. Ἐκ τῶν θεσφωτῶν τῆς θείας λατρείας ἐπεζητήθη ἡ ἀντλησις καὶ ἡ προβολὴ ἀνθρωπιστικῶν καὶ κοινωρικῶν στοιχείων, οὕτως ὥστε δι' αὐτῶν νὰ ἐμποτισθῇ καὶ νὰ ἐξωραϊσθῇ ἡ παροῦσα κοινωμία, ἀποφενωμένης οὕτω τῆς καλλιεργείας τοῦ παλαιοῦ πνεύματος τῆς φνῆς ἐξ αὐτῆς μετὰ τὸν σκεπὸν τῆς δημιουργίας νέας ἐν Χριστῷ μοναχικῆς ἐξωκοσμίου ἀδελφότητος.

3) Ἡ ἰδέα τοῦ μυστηρίου καὶ τοῦ κεινυμένου ἠτόνισεν ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωσίᾳ, ἐν τῇ ὁποία κρατεῖ ὁ λόγος, ἡ ἔρευνα, ἡ ἐπιζητήσις τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐν πᾶσιν ἐλευθερίας. Ὁ Χριστὸς κατενοεῖτο καλῦτερον ὡς ὁ «ἀδελφός» (Ἰω. κ' 17, Ματθ. ιγ' 49-50, Ἑβρ. ε' 11-12, 17), ὁ «Πρωτότοκος» (Ρωμ. η' 29), ὁ «Φίλος» (Ματθ. ια' 19, Ἰω. ιε' 13-14), ὁ πλήρης ἀγάπης καὶ ἐλέους, ὁ «πρᾶος καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ» (Ματθ. ια' 29). Ἡ ἀπόστασις ἠλαττώθη κατὰ πολὺ. Ἡ ἔννοια τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ τῆς «μετὰ ἀληθινῆς καρδίας» (Ἑβρ. ι' 22) καὶ «παρρησίας» (Ἑβρ. δ' 16) προσεγγίσεως εἰς τὸν θρόνον τοῦ Κυρίου, ἄνευ πολλῶν ἐνδιαμέσων, ἦτο πλέον οικεία εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ ὁ γνῶφος τοῦ μυστηρίου, αἱ ἀστραπαὶ τοῦ Σινᾶ, ἡ συντετριμμένη καὶ τεταπεινωμένη γυνεῖδης.

Δὲν ἦτο πλέον κατανοητὸν διατὶ ἡ θεία λειτουργία νὰ τελεῖται κλεισμένων τῶν θυρῶν, ὅπισθεν θύλων, εἰς τὸ βάθος σκυτειῶν ἀψίδων, μὲ τὰ νῶτα τοῦ ἱερέως ἐστραμμένα πρὸς τὸν λαόν. Ἐπεζητήθη τὸ νόημα τὰς θείας λειτουργίας καὶ εὐρέθη οὐχὶ εἰς τὰς δοξολογικὰς κατακλιῖδας τῶν εὐχῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὰς τὰς εὐχὰς. Τὸ δὲ πρὸ τοῦ μυστηρίου δέος δὲν ἦτο πάντοτε ἰσχυρότερον τοῦ πόθου πρὸς τὴν πλήρη καὶ «ἀνακακαλυμμένην προσώπῳ» (Β' Κορ. γ' 18) διείδυσιν εἰς «τὰ βάθη» τοῦ μυστηρίου τοῦ Πνεύματος «τοῦ Θεοῦ» (Α' Κορ. ε' 10).

4) Τέλος, τὸ ἐρώτημα ἐτέθη κατὰ λογικὴν καὶ φνσικὴν συνέπειαν τῶν ἀνωτέρω : Γνωρίζομεν τὴν θέσιν τοῦ κλήρου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ βλέπομεν τὸν ρόλον αὐτοῦ ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ: ποία ὅμως εἶναι ἡ θέσις τοῦ λαοῦ ; Ποῖα τὰ ἐκ τοῦ βαπτίσματος ἀπορρέοντα διὰ τοὺς πιστοὺς λειτουργικὰ δικαιώματα ; Ποῖον τὸ νόημα τῆς ἀκανθώδους βιβλικῆς φράσεως «Βασιλεῖον ἱεράτευμα» (Α' Πέτρον ε' 9, Ἑξέδ. ιθ' 6, κγ' 22) ἢ τῆς ἀποκαλυπτικῆς «ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλείαν, ἱερεῖς τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ» (ἀποκ. α' 6) ; Δύνανται βᾶσει αὐτῶν οἱ λαϊ-

κοὶ νὰ διεκδικήσουν ἱερωσύνην τινὰ καί, βᾶσει αὐτῆς, συμμετοχὴν εἰς τὴν λατρείαν, καὶ μέχρι ποῖον βαθμοῦ; Ἀλλὰ καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰς περὶ βασιλείας καὶ ἱερωσύνης τῶν λαϊκῶν θεωρίας καὶ τὰς ἐνδεχομένας ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ συνπερίας αὐτῶν, ἤρχισεν ἐντατικῶς καλλιεργούμενον τὸ διὰ τῶν αἰώνων ἀμεληθὲν στοιχεῖον τῆς ἐνεργοῦς συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ εἰς τὴν θείαν λατρείαν, ὡς τοῦ μόνου μέσου ἀξιοποιήσεως αὐτῆς καὶ συγκρατήσεως τοῦ καθ' ἡμέραν μειονύμενου πρὸς παρακολούθησιν αὐτῆς ζήλου τοῦ λαοῦ. Ὅτι ἡ τάσις αὕτη συνεβάδισε πρὸς τὴν βαθμηδὸν καὶ μετὰ διακρίσεως ἐκδηλονομένην ἀπαρέσκευσιν τοῦ θρησκευόντος λαοῦ πρὸς τὴν ἐν γένει ὑπερέξαρσιν τοῦ ἱερατείου καὶ τὴν ἐπιζητήσιν τῆς ἀπλοστεύσεως τῶν ἱερατικῶν στολῶν, τίτλων, πολυχρονησμῶν, λειτουργικῶν τύπων, κ.τ.λ., μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ λεχθῆ. Τὸ λαϊκὸν πνεῦμα ἐκέρδισεν ἔδαφος κατεχόμενον ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ ἱερατικοῦ.

Οὕτω διὰ τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς διεκδύσεως τοῦ νέου πνεύματος ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ εἰς τοὺς ἐσχάτους καιροὺς, παρουσιάσθη ἔντονον λειτουργικὸν πρόβλημα. Ἐν τῇ Δύσει ἡ κρίσις ἦτο μεγαλύτερα, διότι τὸ νέον πνεῦμα παρουσιάσθη ἐκεῖ περισσότερον ἀπαιτητικὸν καὶ περισσότερον σφριγηλόν. Παρ' ἡμῖν ἡ κρίσις σοβεῖ ἢ τούλάχιστον δὲν ἐνεφανίσθη ἀκόμη ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔντασιν καὶ ἔκτασιν ὡς ἀλλαχοῦ. Ὑπὸ χριστιανικῶν κινήσεων καὶ ὑπὸ μεμονωμένων ἐνοριακῶν παραστάσεων ἐδείχθη ὁμολογούμενως ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῆς θείας λατρείας πρὸς θεραπείαν πρακτικῶν ποιμαντικῶν σκυπῶν.

Ἡ προτεραιότης ὑπ' αὐτῶν, ὡς ἦτο ἐπόμενονον, ἐδιδετο εἰς τὸ νέον πνεῦμα, ἐνῶ ἀντιθέτως, ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς αὐτοὺς, συντηρητικώτερα στοιχεῖα ἠρνήθησαν πᾶσαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπιζητήσιν. Ἀλλ' ἐν τῇ ὁλότητι καὶ τῷ θεολογικῷ τον βᾶθει τὸ θέμα τῆς θείας λατρείας παρέμεινεν ἔξω τῶν ἀμέσων ἐνδιαφερόντων τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, διὸ καὶ παρόμοια προβλήματα δὲν ἔτυχον ἐνδελεχοῦς μελέτης ἀπὸ ὀρθοδόξου πλενρᾶς. Οὔτε καὶ αἱ παροῦσαι γραμμαὶ προτίθενται νὰ διεκδικήσουν ρόλον ὑπερκείμενον τῶν δυνάμεων τῶν. Θὰ ἀρκεσθοῦν εἰς ὠρισμένας τινὰς τελικὰς διαπιστώσεις.

Τὸ νέον λειτουργικὸν πνεῦμα ἀναμφισβητήτως εἶναι ὁ ἀντίπουνος τοῦ παλαιοῦ. Ποιμαντικαὶ καὶ πρακτικαὶ ἀνάγκαι ἐπιβάλλοντες τὴν νιοδέτησιν τούτων. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, διὰ τῆς ἀρνητικῆς ἐναντι τούτων στάσεως κινδυνεύει νὰ ἐλεγχθῆ ἢ Ἐκκλησία οὐ μόνον ὡς ματαιοπονοῦσα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐφαρμύζουσα τὸ φαρισαϊκὸν «ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ Κάβατον» καὶ οὐχὶ τὸ Κυριακὸν «τὸ Κάβατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. β' 27). Ἡ θεία λατρεία δὲ μείνῃ ἔξω τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ὡς τι τὸ ἀναχρονιστικὸν καὶ ὡς τὸ ἀπολίθωμα ἐνός προϊστορικοῦ ζῶντος ποτε ὀργανισμοῦ. Ἄφ' ἐτέρου τὸ νέον πνεῦμα εἶναι καὶ παλαιὸν συγκρότημα. Στοιχεῖα ἐγκοσμιότητος, κοινωνισμοῦ, ἐπιζητήσεως τῆς ἀληθείας καὶ λαϊκῆς συμμετοχῆς δύνανται νὰ ἀλιενθοῦν ἐν ἀφθονίᾳ ἐν τῇ ἰσχνούσῃ λατρείᾳ, ἀμεληθέντα καὶ ἐπισκιασθέντα ἐκ τῶν ἀντιθέτων λειτουργικῶν τάσεων. Ἐξ ἄλλου ἡ πρόοδος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας σνητελεῖται διὰ τῆς ἐξάρσεως καὶ ἐμβαθύνσεως ὅτε μὲν εἰς τοῦτο, ὅτε δὲ εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον αὐτῆς, οὕτως ὥστε τὸ πνεῦμα ἐν τῷ Χριστιανισμῷ παραμένει πάντοτε ζῶν, πρωτοπόρον καὶ ἀνακαινιστικόν.

Ἄλλ' ἡ ἐναντι τοῦ παλαιοῦ πνεύματος ἐνθῆνη δὲν πρέπει, ἐλαφρᾶ τῇ σνηιδίῃ, νὰ θεωρηθῆ μικρά. Ἡ ταχεῖα ὑποχώρησις πρὸ τῶν νέων ρευμάτων δὲν εἶναι ἴδιον τῆς αἰωνίου ἀληθείας τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθείσης. Αὕτη ὁδηγεῖ τὸν κόσμον. Δὲν γύρεται ἀπὸ τὸ ἄρμα αὐτοῦ. Τὰ μονομερῶς ἐξαιρόμενα νέα στοιχεῖα, ὅσον καὶ ἂν ἀντλῶνται ἐκ τοῦ λειτουργικοῦ ὑποσνηιδήτου τῆς Ἐκκλησίας, τονιζόμενα καὶ προβαλλόμενα, ἀναμφισβητήτως ἀλλοιοῦν τὸν παραδοσιακὸν χαρακτῆρα τῆς λατρείας καὶ ἐπισκιάζουν τὸ παραδεδομένον ὑπερίκοσμον, ἀσκητικόν, μυστηριακὸν καὶ ἱερατικὸν αὐτῆς πνεῦμα. Δίρσεις δὲν εἶναι πάντοτε ἐξ ὑπαρχῆς ἐσφαλμένη διδασκαλία, ἀλλὰ καὶ ὀρθὴ διδασκαλία σνηομένη πρὸς τὰ ἄκρα, ἄνευ τοῦ ἰσοβάρον τονισμοῦ τῆς ἀντιστοίχου καὶ ἐξ ἴσου ὀρθῆς τοιαύτης. Ἡ σνηιγράτησις ἀπὸ τοῦ ὑπὸ τῶν αἰώνων παραδεδομένου ὡς ὀρθοῦ καὶ σταθεροῦ εἰς τὴν ὑψονμένην θάλασσαν τοῦ ἀσταθοῦς κόσμου τούτου δὲν εἶναι πάντοτε δεῖγμα ἀσθενοῦς πίστεως ἢ σνηῆς ἀντιλήψεως. Ἀσθενεστέρα εἶναι πολλάκις ἡ πίστις τῶν ἐχόντων

νεοπλουτικὴν τινὰ λειτουργικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἰδεολογίαν, καὶ στενοτέρα ἢ ἀντίληψις τῶν βλεπόντων μόνον τὴν ἐπιφάνειαν τῆς λειτουργικῆς παραδόσεως. Οὗτοι μὴ δυνάμενοι ἢ μὴ θέλοντες νὰ ἐρμηνεύσων αὐτήν, νομίζουν ὅτι πράττοντες καλλίτερον ἀγνοοῦντες ἢ καταφρονοῦντες τοὺς παραδοθέντας τύπους.

Μήπως τὸ παλαιὸν πνεῦμα τῆς λατρείας διασώζει καλλίτερον τὴν «ἐν πνεύματι» λατρείαν ;

Μήπως τὸ νέον πνεῦμα τῆς λατρείας δὲν καταστήσῃ αὐτὴν περισσότερο ἐν «ἀληθείᾳ» λατρείαν ;

Μήπως ὁ σνηικρασμὸς τῶν δύο δὲν σνητελέσῃ εἰς μίαν ἀρτιωτέραν «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» λατρείαν ;

Τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἦτο διὰ τοὺς μνηωπικοὺς ὀφθαλμοὺς μας τὸ προχειρότερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον. Ἡ πανάκεια τῶν μέσων λύσεων δὲν ἰατρύσῃ καὶ τὴν λειτουργικὴν κρίσιν.

Ἄλλ' ἄρα γε τὸ Πνεῦμα δὲν ἀναφωνῆ τότε δοξολογικῶς τὸ «ἀββᾶ ὁ Πατὴρ» (Ρωμ. η' 15, Γαλ. δ' 6) ἢ δὲ ἐντυγχάνῃ ὑπὲρ τῆς ἀσθενείας ἡμῶν «στεναγμοῖς ἀλαλήτοις» (Ρωμ. η' 26) ;

